

вания автотранспортных средств (КАСКО) как права и обязанности сторон договора.

The article is devoted to the content of car insurance contract, (also known as auto insurance, vehicle insurance, or motor insurance), as duties of the insured and the insurer under insurance contract.

Література

1. Семеняка В. Правила страхування: теоретико-правові та прикладні аспекти // Право України. — 2007. — № 4. — С. 47–50.

2. Ахмедов А. Ш. Аспекты применения принципа *uberrima fides* в страховом договоре // Юрист. — 2008. — № 4. — С. 62–64.

3. Договір страхування транспортних засобів. Страхової компанії «АСКА» [Електронний ресурс]. — Режим доступу : www.aska.com.ua.

4. Дедиков С. В. Существенные обстоятельства имущественного страхования // Хозяйство и право. — 2005. — № 7. — С. 32–41.

5. Без доверенности на автомобиль могут возникнуть проблемы с КАСКО [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.finobzor.com.ua/obzori/nid/310/>

УДК 343.231

Т. Колеснікова,

здобувач кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КАТЕГОРІЯ НАСЛІДКІВ ЗЛОЧИНУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ

Науковий підхід в організації боротьби зі злочинністю обумовлений не тільки розумінням громадської небезпеки, але й чітким уявленням про її місце, роль та функції у суспільстві. Єдиним правовим підґрунтям боротьби зі злочинністю є кримінальне законодавство. На сьогодні чинний Кримінальний кодекс України, прийнятий Верховною Радою України 5 квітня 2001 року, є дійсно сучасним нормативно-правовим актом, який увібрав у себе доробки багатьох вітчизняних науковців. Але, слід зазначити, що кримінальне законодавство є галуззю динамічною, яка повинна орієнтуватися на швидку змінюваність суспільного життя. Зрозуміло, що прийняття Кримінального кодексу не зупинило плідних наукових розробок фахівців у галузі кримінального права, які

були спрямовані на подальше вдосконалення теорії для потреб правоохоронної практики. Не залишилися поза увагою й найбільш проблемні аспекти щодо визначення наслідків злочину в кримінально-правовій доктрині.

Питання визначення поняття, класифікації й значення наслідків злочину привертало та продовжують привертати увагу значної кількості науковців — фахівців у галузі кримінального, кримінально-процесуального права, криміналістики, кримінології, загальної та юридичної психології тощо. Серед них необхідно виділити С. В. Албула, Ю. П. Алєніна, П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, П. С. Берзіна, Я. М. Брайніна, Б. В. Волженкіна, С. Б. Гавриша, В. О. Глушкова, В. К. Грищука, Н. О. Гуророву, О. О. Дудорова, А. Е. Жалінського,

С. В. Землюкова, Е. М. Кісілюка, С. В. Краснопеєва, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецову, В. Б. Малініна, В. В. Мальцева, П. С. Матишевського, О. С. Міхліна, О. М. Миколенко, Н. А. Мирошніченко, А. А. Музику, В. О. Навроцького, А. В. Наумова, М. І. Панова, Ю. Є. Пудовочкіна, В. В. Сташиса, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, Г. В. Тімейка, В. О. Тулякова, Є. В. Фесенка, П. А. Фефелова, В. Д. Філімонова, М. І. Хавронюка, С. А. Хімченко, Т. В. Церетелі, В. Л. Чубарева, С. Д. Шапченка, Є. В. Шевченка, С. С. Яценка та інших. Аналіз їх наукових здобутків свідчить про значний внесок у формування наукового тезаурусу та основних положень сучасної кримінально-правової доктрини. Разом із тим слід зауважити, що з урахуванням реалій сьогодення деякі теоретичні та прикладні питання щодо визначення поняття та юридичного змісту категорії наслідків злочину потребують, за наших переконанням, подальших ґрунтовних розробок.

У радянський період розвитку кримінального права значний вплив щодо розуміння наслідків злочину мали ґрунтовні роботи корифеїв теорії кримінального права — Я. М. Брайніна «Основні питання загального вчення про склад злочину» (1964), А. А. Піонтковського «Вчення про злочин» (1961), «Вчення про злочин за радянським кримінальним правом» (1961), О. М. Трайніна «Вчення про склад злочину» (1946) та «Склад злочину за радянським кримінальним правом» (1951), Н. Ф. Кузнецової «Значення злочинних наслідків для кримінальної відповідальності» (1958). У вказаних працях питання наслідків злочину розглядалися крізь призму інших кримінально-правових категорій, зокрема, складу злочину та кримінальної відповідальності. Безпосередньо визначенню поняття та розкриттю юридичної сутності окремої кримінально-правової категорії — наслідків злочину ці роботи торкалися опосередковано. У той же час суттєвими здобутками для кримінально-правового розуміння сутності категорії наслідків злочину стали наукові праці В. М. Кудрявцева

«Об'єктивна сторона злочину» (1960), О. С. Міхліна «Наслідки злочину» (1969), Є. О. Фролова «Об'єкт та злочинні наслідки при посяганнях на соціалістичну власність» (1968), «Спірні питання загального вчення про об'єкт злочину» (1969), Т. В. Церетелі «Причинний зв'язок в кримінальному праві» (1963). Але й тут при змістовному аналізові вбачається розгляд лише окремих аспектів, що стосуються наслідків злочину — елементи складу злочину, причинний зв'язок як елемент об'єктивної сторони складу злочину, наслідки окремих видів злочинів.

Подальші наукові розробки питань, пов'язаних із визначенням наслідків злочину та їх впливу на кримінально-правову кваліфікацію, здійснювалися у 70-ті роки ХХ століття. До найбільш суттєвих, на наш погляд, слід віднести роботи О. М. Беякова «Відшкодування спричиненої шкоди» (1972), В. К. Глістіна «Проблеми кримінально-правової охорони суспільних відносин (об'єкт та кваліфікація)» (1979), М. Й. Коржанського «Об'єкт посягання та кваліфікація злочинів» (1976), Л. І. Кругликова «Тяжкі наслідки як обставини, що обтяжують відповідальність» (1976), Г. В. Тімейка «Загальне вчення про об'єктивну сторону злочину» (1977), Т. В. Церетелі «Делікти створення небезпеки» (1970).

80-ті роки минулого століття характеризувалися новим кроком у розвитку кримінально-правового розуміння наслідків злочину. Саме у цей період вийшли у світ такі наукові праці, як «Соціальні наслідки злочинності» (1982) М. М. Бабаєва, «Можливість заподіяння шкоди — ознака складу злочину» (1989) С. В. Землюкова, «Злочинні наслідки та структура складів злочину» (1980), «Кримінальна відповідальність за створення небезпеки спричинення шкоди» (1981) Г. А. Крігера, «Проблеми кримінально-правової оцінки суспільно-небезпечних наслідків» (1989) В. В. Мальцева, «Загроза тяжких наслідків та її доказування у справах про порушення правил безпеки руху на транспорті» (1985) А. А. Ейсмана та Н. О. Коровіна.

Останнє десятиріччя ХХ століття, що визначається як період становлення незалежних держав на теренах колишнього СРСР, супроводжувалося формуванням національного кримінального законодавства та, відповідно, розвитком нових підходів до розуміння кримінально-правових явищ, у тому числі й наслідків злочину. Значний внесок у теоретичне осмислення цих проблем був зроблений завдяки науковим дослідженням Є. В. Благова «Механізм заподіяння шкоди об'єкту злочину» (1998), С. В. Землюкова «Кримінально-правові проблеми злочинної шкоди» (1991), Н. Ф. Кузнецової «Суспільно небезпечні наслідки: лінгвістичний аспект» (у співавторстві з М. Б. Костровою, 2001), М. В. Невалінного «Моральна шкода та питання відшкодування її на практиці» (1995), М. І. Панова «Кримінальна відповідальність за створення небезпеки» (у співавторстві з В. П. Тихим, 1997) та В. Л. Чубарева «Розмір матеріальної шкоди від злочину та її класифікуюча роль» (1991). Серед багатьох наукових праць того часу особливо слід виділити монографію «Кримінально-правові проблеми злочинної шкоди» (1991) [2] та дисертацію на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук С. В. Землюкова «Злочинна шкода: теорія, законодавство, практика» (1993) [3], яка була ним захищена в Московському державному університеті ім. М. В. Ломоносова.

Початок ХХІ століття став новим етапом розвитку теорії кримінального права в Україні. Безсумнівно, цьому сприяло прийняття нового вітчизняного Кримінального кодексу. Для науки кримінального права перше десятиріччя нового століття характеризується підтриманням доктринальних традицій та впровадженням суттєвих новацій. Глибинні наукові розробки торкнулися всього спектра кримінально-правових явищ, у тому числі й проблем наслідків злочину. Проблемні аспекти вказаної тематики жваво аналізувалися на шпальтах наукових видань, обговорювалися під час наукових та науково-практичних заходів, відстоювалися на монографічному

та дисертаційному рівнях. За вказаний період перед науковим загалом під час проведення конгресів, конференцій, симпозіумів, семінарів та «круглих столів» фахівцями доповідалися результати досліджень з питань кримінально-правових проблем класифікації суспільно небезпечних наслідків (Д. О. Крашенніков, XIII Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених, м. Москва, 29 квітня 2006 р.); проблем систематизації кримінально-правових наслідків вчинення злочину (Ю. Є. Пудовочкін, «Системність в кримінальному праві»: II Російський конгрес кримінального права, м. Москва, 31 травня — 1 червня 2007 р.); визначення наслідків злочину та моральної шкоди (О. Ю. Литвиненко, «Протидія злочинності: кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти»: III Російський конгрес кримінального права, м. Москва, 29–30 травня 2008 р.); визначення наслідків суспільно небезпечних діянь та їх юридичного закріплення у складах злочинів (В. Д. Філімонов, «Протидія злочинності: кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі аспекти»: III Російський конгрес кримінального права, м. Москва, 29–30 травня 2008 р.); змісту ознак наслідків у межах юридичного складу злочину та особливостей їх конкретизації (К. П. Задоя, «Правова система України в світлі європейського вибору»: Всеукраїнська науково-практична конференція молодих учених, м. Київ, 13 червня 2008 р.); значення наслідків злочину для диференціації кримінальної відповідальності (О. І. Чучаєв, «Кримінальний кодекс України 2001 р.: проблеми застосування і перспективи удосконалення»: Міжнародний симпозіум, м. Львів, 11–12 вересня 2009 р.).

Розвиток наукової думки щодо змістовної характеристики наслідків злочину будується й на підставі ґрунтовних монографічних досліджень. Так, найбільш спірним у науковому розумінні питанням визначення наслідків злочину присвячені кандидатські дисертаційні дослідження російських науковців

— І. А. Анісімової «Кримінально-правове значення злочинної шкоди» (м. Томськ, 2008 р.), С. М. Воробйова «Моральна шкода як один з наслідків злочинного діяння» (м. Рязань, 2003 р.), А. В. Голикової «Шкода при викраденні: поняття, структура, значення для кваліфікації та призначення кримінального покарання» (м. Тамбов, 2005 р.), М. Г. Жилкіна «Кримінально-правова оцінка наслідків злочинів у сфері економічної діяльності» (м. Москва, 2001 р.), С. В. Краснопеєва «Наслідки злочину у кримінальному праві Росії» (м. Кисловодськ, 2003 р.).

Суттєвий внесок у розвиток наукової думки з питань розуміння наслідків злочину зробили й вітчизняні фахівці у галузі кримінального права — П. С. Берзін, О. М. Миколенко, М. В. Сіроткіна, Є. В. Шевченко, М. М. Ярмиш. У 2005 році була захищена кандидатська дисертація О. М. Миколенко за темою «Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином» [4]. В роботі авторкою на основі напрацювань теорії держави і права, положень вчення про шкоду, заподіяну правопорушенням, а також норм чинного законодавства України та узагальнень практики його реалізації проаналізовано поняття суспільної небезпеки злочину; визначено сутність поняття заподіяної злочином шкоди як соціального та правового явища; визначено співвідношення шкоди, заподіяної злочином, з наслідками злочинів; на основі теоретичних розробок науки кримінального права з'ясовано місце шкоди у структурі злочину як явища реальної дійсності; визначено взаємозв'язок заподіяної злочином шкоди та елементів складу злочину; з'ясовано значення шкоди, яка заподіяна злочином, для правильного застосування Закону про кримінальну відповідальність, зокрема для кваліфікації злочинів та призначення кримінального покарання. В роботі О. М. Миколенко дістало подальшого розвитку дослідження злочину як соціально шкідливого та суспільно небезпечного правового явища. Авторкою пропонується співвідношення понять «соціально шкідливе

діяння» та «суспільно небезпечне діяння» як загальне і часткове, де суспільна небезпека розглядається як ознака всіх правопорушень та тісно пов'язана з протиправністю діяння. Сформульовано авторське визначення термінологічного розмежування понять «шкода, заподіяна злочином», «наслідки злочину», «злочинні наслідки» та «суспільно небезпечні наслідки», де поняття «шкода, заподіяна злочином» і «наслідки злочину» розглядаються як тотожні поняття. Як тотожні поняття розглядаються також «злочинні наслідки» і «суспільно небезпечні наслідки». Крім цього, науковцем удосконалено поняття шкоди, заподіяної злочином. Так, за переконанням О. М. Миколенко, «шкода, заподіяна злочином», має самостійне термінологічне значення в межах науки кримінального права і характеризується як настання негативних змін у суспільних відносинах, що регулюються правом. Ці зміни знаходять своє вираження у спричиненні соціальної, правової і фактичної (реальної) шкоди або створенні загрози спричинення такої шкоди. Примітно, що автором пропонується розглядати шкоду, заподіяну злочином (наслідки злочину), як властивість суспільної небезпеки злочину. В дисертації відстоюється точка зору, згідно з якою доцільно розглядати суспільно небезпечні наслідки тільки як факультативну ознаку об'єктивної сторони складу злочину. На підставі проведеного дослідження О. М. Миколенко були визначені основні напрями вдосконалення кримінального законодавства відносно застосування оціночних понять, які використовуються при законодавчому закріпленні суспільно небезпечних наслідків. Зокрема, було запропоновано в кожному розділі Особливої частини КК України передбачити самостійну статтю, яка б містила законодавче визначення усіх оціночних понять, що використовуються у цьому розділі; наповнити ці оціночні поняття самостійним змістом, який випливає з особливостей об'єкта посягання; виділити загальні оціночні поняття, які використовуються і розуміються за змістом однаково, незалежно від того, в якому

розділі Особливої частини закріплені. Відзначаючи безсумнівну наукову значущість дослідження О. М. Миколенко, слід зазначити, що питанням визначення наслідків злочину як самостійної категорії кримінального права в ньому не приділено достатньої уваги, що окреслено його предметом. На наш погляд, це притаманне й роботам інших дослідників. Так, М. В. Сіроткіною у 2006 році на дисертаційному рівні досліджувалися проблемні аспекти інституту моральної шкоди в кримінальному судочинстві України [6]. В свою чергу, Є. В. Шевченко дисертаційне дослідження (2002) та монографію (2005) присвятив аналізу злочинів з похідними наслідками [8]. У специфічному контексті досліджував наслідки злочинів М. М. Ярмаш, аналізуючи філософсько-правові аспекти теоретичних проблем причинного зв'язку у кримінальному праві [9].

Безсумнівню, на сьогодні у вітчизняній теорії кримінального права найбільш суттєвими здобутками у розробці питань наслідків злочину є наукові праці П. С. Берзіна. За вказаним напрямом науковцем було видано монографію «Злочинні наслідки: поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення» (2009), три навчальних посібники, більш п'ятдесяти наукових статей та тез доповідей. Серед великої кількості наукових праць П. С. Берзіна особливої уваги заслуговує його докторська дисертація за темою «Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання», захищена у 2010 році, яка є комплексним ґрунтовним дослідженням та результатом багаторічних наукових доробок науковця [1]. Спектр проблем, досліджених П. С. Берзіним, є дійсно багатоаспектним, адже робота присвячена проблемам визначення впливу злочинних наслідків як кримінально-правового явища, його окремих різновидів на кримінально-правове регулювання, а також моделювання системного значення таких наслідків у кримінальному праві в цілому. Аналізуючи концептуальні засади дослідження наслідків як кримінально-правового явища, науковець, зокрема, викладає загальні мето-

дологічні підходи до розуміння наслідків та аналізує основні різновиди суспільно небезпечних наслідків у кримінальному праві. Доводячи роль та місце наслідків в механізмі кримінально-правового регулювання, П. С. Берзін наводить поняття та загальну характеристику механізму кримінально-правового регулювання, аналізує основні режими його функціонування.

Ґрунтовно досліджуючи означені питання, П. С. Берзін окремо аналізує визначення наслідків в Загальній та Особливій частинах кримінального права України. Питання, які вирішено науковцем, стосуються: наслідків у юридичній конструкції складу малозначного діяння; наслідків та незакінченого злочину; наслідків та нормативного змісту поняття вини та її окремих форм; наслідків та співучасті у злочині; наслідків у юридичних конструкціях обставин, що виключають злочинність діяння; наслідків та окремих питань призначення покарання; основних техніко-юридичних та спеціально-юридичних аспектів наслідків як елемента складу злочину певного виду; окремих проблем змістовних характеристик наслідків у складах злочинів певних видів (наприкладі складів злочинів у сфері господарської діяльності) [1]. Крім цього, на прикладі аналізу складів злочинів у сфері господарської діяльності П. С. Берзін докладно викладає проблемні аспекти врахування наслідків при кримінально-правовій кваліфікації.

Суттєвим для теорії кримінального права є визначення П. С. Берзіна про те, що наслідками злочину є негативні зміни в соціальній сфері, які фіксуються у кримінально-правових нормах. У свою чергу, на думку науковця, основними різновидами наслідків є: а) порушення встановленого в державі правопорядку, що виражається в дезорганізації урегульованих правом соціальних зв'язків; б) реальні втрати, яких носії соціальних цінностей зазнали у зв'язку з утворенням негативних змін; в) неодолення вигоди, яка могла бути отримана таким носієм у разі відсутності впливу суспільно небезпечного діяння, яке зако-

ном визначене як злочин, на соціальні цінності; г) витрати, які здійснили носії соціальних цінностей чи мусять їх зробити для відновлення порушеної таким впливом соціальної цінності [1, 388]. Крізь призму філософського, соціологічного та логічного розуміння П. С. Берзіним запропоновані визначення найбільш спірних в теорії кримінального права визначень, таких як «зміни в об'єкті кримінально-правової охорони», «суспільно небезпечні наслідки», «злочинні наслідки», «наслідки як елемент складу злочину» та співвідношення між ними. Але, що стосується визначення окремої кримінально-правової категорії (курсив наш. — Т. К.) «наслідків злочину», науковцем не надається, а ті, що пропонуються та були вказані вище — суттєво різняться від такої, про що докладно мова буде йти далі. Слід зазначити, що взагалі саме визначення «категорії наслідків злочину» не знайшло свого розвитку у сучасній кримінально-правовій літературі. Відповідно до етимологічного визначення «категорія» (від грецької — ознака) є загальним фундаментальним поняттям, яке відображає найбільш суттєві зв'язки та відносини реальної дійсності та пізнання [5]. Категорія виступає в якості спеціального, апріорного поняття, яке використовується при формуванні теорій. Найчастіше поняття «категорія» використовується й для розуміння «групи», «розряду», «множини» [7, 246].

Аналізуючи сучасний стан наукової розробленості питань визначення наслідків злочину в кримінально-правовій доктрині, слід зазначити, що наявність значної кількості ґрунтовних праць з цього чи іншого питання, за нашим переконанням, ні в якому разі не означає остаточного вирішення всіх без виключення проблемних аспектів. Кримінальне право як одна з динамічних галузей в цьому контексті не є виключенням. На сьогоднішні потребують подальших ґрунтовних досліджень питання, що стосуються:

— теоретичного обґрунтування поняття категорії наслідків злочину та визначення її юридичної природи;

— теоретичних аспектів класифікації наслідків злочину та кримінально-правової характеристики їх різновидів;

— встановлення змістовної характеристики наслідків у складі злочину, обґрунтування соціальної та юридичної обумовленості та нормативного змісту наслідків злочину як кваліфікуючих ознак;

— науково вивіреного розроблення пропозицій щодо вдосконалення чинного кримінального законодавства України, з врахуванням розуміння категорії наслідків злочину, формулювання рекомендацій щодо оптимізації практики його застосування.

Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що вивчення дисертаційних і монографічних досліджень останніх років свідчить про необхідність розв'язання наукового завдання, що полягає у:

— визначенні сучасного стану наукової розробленості проблем наслідків злочину в теорії кримінального права та окресленні переліку невирішених питань;

— формулюванні поняття категорії наслідків злочину та визначенні її юридичної природи; окресленні теоретичних аспектів класифікації наслідків злочину;

— наданні кримінально-правової характеристики різновидів наслідків злочину;

— виявленні законодавчої конструкції наслідків у складі злочину;

— встановленні змістовної характеристики наслідків у складі злочину;

— обґрунтуванні соціальної та юридичної обумовленості і нормативного змісту наслідків злочину як кваліфікуючої ознаки;

— розробленні пропозицій щодо вдосконалення кримінального законодавства України, з врахуванням категорій наслідків злочину, формулюванні рекомендацій щодо оптимізації практики його застосування.

Вирішення означених завдань, за нашим переконанням, в подальшому сприятиме розвитку теоретичної бази кримінального права для забезпечення потреб практики боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: злочин; категорія; наслідки злочину; об'єкт злочину; склад злочину.

Стаття присвячена дослідженню стану наукової розробленості питань розуміння категорії наслідків злочину в теорії кримінального права України. Автор на підставі аналізу існуючих точок зору, положень чинного кримінального законодавства виказує особисте ставлення до означеного питання та надає конкретні пропозиції щодо вдосконалення теоретичних знань та практики їх застосування.

Статья посвящена исследованию состояния научной разработанности вопросов понимания категории последствий преступлений в теории уголовного права Украины. Автор на основе анализа существующих точек зрения, положений действующего уголовного законодательства выражает собственное отношение к данному вопросу и излагает конкретные предложения относительно совершенствования теоретических знаний и практики их применения.

Article is devoted to crime consequences category scientific research examination in Ukrainian criminal law theory. Based on the existing views and provisions of acting criminal legislation, Author suggests personal vision of the said problems and specific ideas on theoretical knowledge and its practical application improvement.

Література

1. Берзін П. С. Злочинні наслідки в механізмі кримінально-правового регулювання : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / П. С. Берзін. — К. : КНУ ім. Т. Шевченка, 2010. — 483 с.
2. Землюков С. В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда / С. В. Землюков. — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1991. — 242 с.
3. Землюков С. В. Преступный вред: теория, законодательство, практика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / С. В. Землюков. — М. : Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1993. — 50 с.
4. Миколенко О. М. Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочином : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / О. М. Миколенко. — О. : ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2005. — 220 с.
5. Мир словарей [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.mirсловarei.com>
6. Сіроткіна М. В. Інститут моральної шкоди в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / М. В. Сіроткіна. — К. : Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2006. — 20 с.
7. Философский энциклопедический словарь / редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв, С. М. Ковалёв, Н. Д. Ланда [и др.]. — М. : Сов. энцикл., 1989. — 815 с.
8. Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками : [монографія] / Є. В. Шевченко. — Х. : Вид. СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. — 216 с.
9. Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монография / Н. Н. Ярмыш. — Х. : Право, 2003. — 512 с.